

เกษตรกรอีสานใช้เวลาอย่างไร : กรณีศึกษาสำหรับการยอมรับเทคโนโลยีใหม่
HOW FARMERS IN THE NORTHEAST SPEND THEIR TIME : A CASE
STUDY FOR NEW TECHNOLOGY ADOPTION

นางลักษณ์ สุพรรณไชยมาตย์^{1/}

NONGLUK SUPANCHAIMAT^{1/}

ABSTRACT

A case study of household record-keeping data from a farm household in a rainfed area of Northeastern Thailand suggests that it is often wrong to assume such households are largely underemployed. Patterns of household activity are analyzed to demonstrate this point. Analysis of these patterns suggests that in order to properly assess the feasibility of introducing changes into the local farming system, researchers should pay careful attention to existing time allocation patterns, in order to better understand farmer decision-making and the nature of the opportunity costs involved. These may be appreciated through various forms of analysis, not necessarily household-record keeping. Although this form of data acquisition is costly in terms of time and money, it is sometimes needed in order to answer critical questions and thus better guide other types of information acquisition.

บทนำ

ในปัจจุบันทุกฝ่ายต่างให้ความสนใจที่จะพัฒนาการเกษตร โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีครอบครัวเกษตรกรจำนวนมากทำการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และประกอบอาชีพอื่น ๆ ภายใต้สภาพแวดล้อมที่แปรปรวนไปตามธรรมชาติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเขตที่การเกษตรยังล้าหลัง นักพัฒนาทั้งหลายกล่าวถึง การเกษตรในภูมิภาคนี้ว่า ยังคงมีปัญหาของประสิทธิภาพการผลิตต่ำ เพราะยังมีการว่างงานตามฤดูกาลสูงกว่าภูมิภาคอื่นของประเทศ ซึ่งประมาณการไว้ถึง 2.8 ล้านคน ในปี 2529 (กรมแรงงาน, 2529) นอกจากนี้ นักวิชาการยังกล่าวถึงปัญหาของการทำงานต่ำระดับของเกษตรกร^{2/} ซึ่งถือเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหา

^{1/} ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
Department of Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, Khon Kaen University

ผู้เขียนขอขอบคุณโครงการระบบการทำฟาร์มที่ได้อนุเคราะห์ข้อมูล

^{2/} สำนักงานสถิติแห่งชาติได้กำหนดการทำงานต่ำระดับเป็น 3 ประเภท คือ (ก) การทำงานต่ำระดับด้านรายได้ (ข) การทำงานต่ำระดับด้านชั่วโมงทำงาน และ (ค) ทำงานต่ำระดับโดยทำงานไม่ตรงกับความรู้ความชำนาญ สำหรับการงานต่ำระดับในด้านชั่วโมงทำงานนั้นกำหนดว่า ผู้ที่ทำงานต่ำกว่า 20 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ และประสงค์จะทำงานมากขึ้นถือเป็นผู้ทำงานต่ำระดับ

ความยากจนและการมีรายได้น้อย ดังนั้นขบวนการพัฒนาทั้งหลายสิ่งมั่งงั่งที่จะปรับปรุงระดับเทคโนโลยีการเกษตร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตโดยการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อให้มีการขยายชนิดของพืชที่ผลิต เร่งให้มีการเพาะปลูกมากกว่า 1 ครั้งต่อปี ทั้งในเขตชลประทานและในเขตเกษตรน้ำฝน นอกจากนี้รัฐบาลเองก็มีโครงการสร้างงานในชนบทเพื่อให้มีการจ้างงานและเพิ่มรายได้แก่เกษตรกรอีกทางหนึ่ง

แนวนโยบายในการพัฒนาจะสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงเพียงไรนั้น ย่อมมีประเด็นปัญหาที่สำคัญว่า ในขณะที่เกษตรกรนั้นเขาทำงานกันอย่างไร การกำหนดค่าเหตุของความยากจน ความด้อยประสิทธิภาพของการผลิตไปที่การทำงานยังไม่เต็มที่ของเกษตรกรตามบรรทัดฐาน เช่น ภาควิชาอื่นเหมาะสมเพียงไร เพราะหากข้อสมมุติฐานไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในท้องที่แนวนโยบายในการพัฒนาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตก็อาจจะล้มเหลวได้ยาก ดังนั้น รายงานฉบับนี้จึงได้นำเอาประเด็นดังกล่าวมา เป็นแนววิเคราะห์ ข้อมูลที่ได้รับการบันทึกจากเกษตรกรเป็นรายวันเกี่ยวกับสภาพการใช้แรงงานของเขาเอง โดยเป็นการศึกษาเฉพาะกรณีเพียง 2 ครอบครัว จากข้อมูล 17 ครอบครัวที่รวบรวมจากหมู่บ้านหินลาด ต.บ้านค้อ จ.ขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ที่จะพิจารณาประเด็นปัญหา เรื่องการว่างงานตามฤดูกาล และการทำงานต่ำกว่าระดับของเกษตรกร เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานแก่นักวิชาการที่จะศึกษาการยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกร

ที่มาของข้อมูล

ข้อมูลที่น่าวิเคราะห์ในรายงานฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของคลังข้อมูล การวิจัยปฏิบัติการผลิตและการบริโภคของเกษตรกรในระบบการเกษตรน้ำฝน โครงการระบบการทำฟาร์ม คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งได้รวบรวมโดยวิธีการให้เกษตรกรบันทึกข้อมูลรายวันเป็นเวลา 1 ปี ระหว่างเดือนมิถุนายน 2527 - มิถุนายน 2528 รวม 17 ครอบครัว จาก 256 ครอบครัว ในหมู่บ้านหินลาด ต.บ้านค้อ ซึ่งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองขอนแก่นประมาณ 25 กิโลเมตร

เนื่องจากข้อมูลส่วนอื่น นอกเหนือจากการใช้แรงงานของเกษตรกรยังอยู่ในขั้นตอนของการตรวจสอบขั้นสุดท้าย ดังนั้นรายงานฉบับนี้ จึงมีลักษณะเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบเฉพาะกรณี เฉพาะข้อมูลการใช้แรงงานของ 2 ครอบครัว ซึ่งมีขนาดที่ดินทำกินแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ ครอบครัวที่ 1 มีขนาดที่ดินทำกินต่อแรงงานเพื่อการเกษตร (land : labor ratio) ประมาณ 3 ไร่/คน ขณะที่ครอบครัวที่ 2 มีขนาดที่ดินทำกินต่อแรงงานเพื่อการเกษตรประมาณ 14 ไร่/คน และหากถือเอาหลักเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดฐานะก็จะกล่าวได้เป็นการเปรียบเทียบระหว่างครอบครัวที่ 1 ซึ่งสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจด้อยกว่าครอบครัวที่ 1 เป็นอย่างมาก ถึงแม้ว่าทั้งสองครอบครัวจะมีจำนวนแรงงานเท่า ๆ กัน คือมีประมาณ 7 คนที่สามารถทำงานได้เต็มที่

เปรียบเทียบลักษณะปัจจัยการผลิตของ 2 ครอบครัวโดยสรุป

จากข้อมูลเปรียบเทียบลักษณะปัจจัยการผลิตของทั้งสองครอบครัวในตารางที่ 1 พอสรุปได้ว่า ทั้ง 2 ครอบครัว มีจำนวนแรงงานที่สามารถทำงานได้เต็มที่เท่า ๆ กัน คือ 7 คน แต่ครอบครัวที่ 1 มีพื้นที่ทำกินน้อยกว่าครอบครัวที่ 2 มาก (23:101 ไร่) นอกจากนี้พื้นที่ทำกินของครอบครัวที่ 1 ก็มีเพียง 2 ฝน ขณะที่ครอบครัวที่ 2 มีการกระจายของพื้นที่ทำกินไปตามที่ต่าง ๆ ถึง 6 ฝน ซึ่งในจำนวนนี้เป็นที่สวนผลไม้ 2 ฝน ในขนาดประมาณ 1-2 ไร่ การเพาะปลูกนั้นทั้งสองครอบครัวมีการปลูกข้าว และปอ เป็นพืชหลัก แต่ครอบครัวที่ 2 นั้น มีการปลูกมันสำปะหลังด้วย นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักและพืชสวนร่วมด้วย แต่เนื่องจากครอบครัว

ครัวที่ 1 มีพื้นที่น้อยสิ่งปลูกสร้างน้อยมาก แม้จะมีการรวบรวมผักผลไม้โดยเฉพาะใบตองกล้วยไปขายในตลาด อำเภอเมืองขอนแก่น ก็มีลักษณะเป็นการซื้อมาขายไป มากกว่าที่จะเป็นการขายผลผลิตของตนเอง เช่น ครัวที่ 2 (รูปที่ 1)

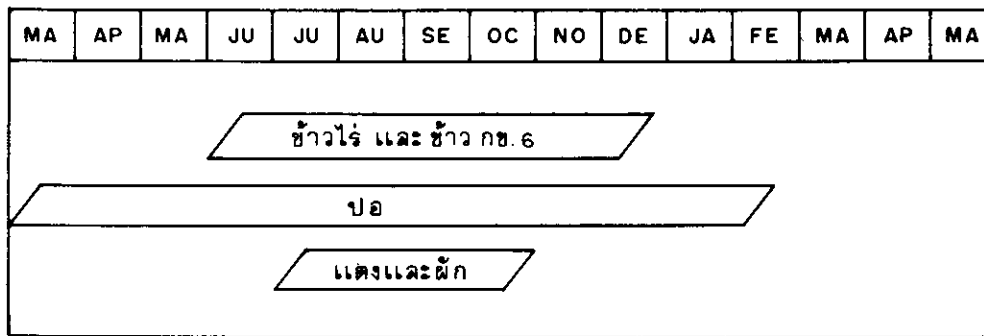
ตารางที่ 1 ข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมสรุปเปรียบเทียบ 2 ครัวที่ศึกษา

| | ครัวที่ 1 | ครัวที่ 2 |
|---------------------------------|--------------------|-------------------------|
| จำนวนสมาชิกในครัว | 12 | 13 |
| จำนวนสมาชิกที่ทำงานได้เต็มที่ | 8 | 7 |
| จำนวนสมาชิกที่ทำงานได้บ้างเวลา | 1 | 2 |
| จำนวนสมาชิกที่ทำงานนอกฟาร์มถาวร | 2 | - |
| ขนาดที่ดิน (ไร่) | 23.50 | 101.02 |
| ขนาดที่ดิน/แรงงาน (ไร่/คน) | 3 | 21.9 |
| จำนวนผืนของที่ดิน | 2 | 6 |
| จำนวนโค (ตัว) | 2 | 16 |
| จำนวนกระบือ (ตัว) | 8 | 4 |
| จำนวนเป็ด (ตัว) | - | 4 |
| จำนวนไก่ (ตัว) | - | 29 |
| สุกร (ตัว) | - | 1 |
| การเพาะปลูกพืชหลัก | ข้าวไร่ | ข้าวเหนียว |
| | ข้าวเหนียว | ข้าวเจ้า |
| | ปอ | ปอ, มันสำปะหลัง, พืชผัก |
| ปริมาณข้าว | ไม่เพียงพอต้องซื้อ | เพียงพอและขาย |

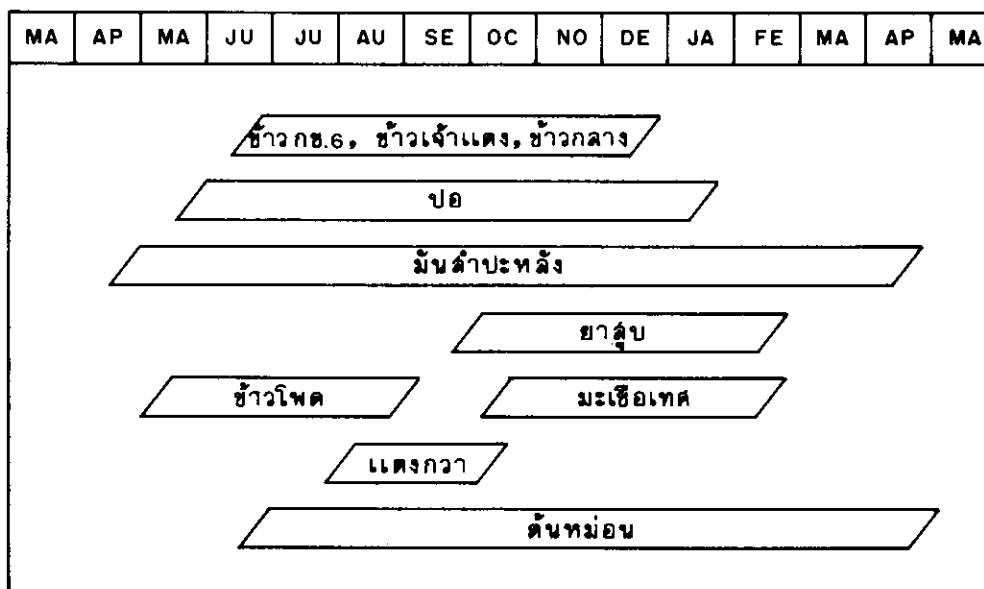
ที่มา : สสำรวจ เดือน กรกฎาคม 2527

ส่วนในเรื่องการเลี้ยงสัตว์นั้น ทั้งสองครัวต่างเลี้ยงสัตว์ใหญ่เป็นจำนวนมาก (10:20 ตัว) แต่ครัวที่ 1 นั้น เลี้ยงกระบือเป็นหลัก โดยมีวัตถุประสงค์ที่เลี้ยงเพื่อใช้แรงงานและขาย ซึ่งเพิ่มจำนวนด้วยการขยายพันธุ์กระบือที่มีอยู่แล้ว ส่วนครัวที่ 2 นั้น เลี้ยงโคเป็นหลักถึง 16 ตัว ซึ่งมีลักษณะการเลี้ยงเพื่ออรรถประโยชน์ กล่าวคือขายเมื่อได้ราคาดี ส่วนการเลี้ยงสัตว์เล็กโดยเฉพาะสัตว์ปีกปรากฏว่า ณ วันสำรวจครัวที่ 1 ไม่มีสัตว์ปีกเลยเนื่องจากไก่พื้นบ้านที่เลี้ยงไว้ตายหมด ส่วนครัวที่ 2 ยังมีสัตว์ปีกและสุกรอยู่จำนวนหนึ่ง

ครอบครัวที่ 1



ครอบครัวที่ 2



รูปที่ 1 ปฏิทินการเพาะปลูกพืชของครอบครัวตัวอย่าง

การวิเคราะห์การใช้แรงงาน

1. การกำหนดอุปทานของแรงงาน

อุปทานของแรงงานหรือจำนวนแรงงานที่มีอยู่ในแต่ละครอบครัวในการศึกษานี้ได้กำหนดบุคคลที่อยู่ในวัยแรงงานให้เป็นผู้ที่มีอายุระหว่าง 15-65 ปี มีร่างกายแข็งแรง สามารถทำงานได้เต็มเวลา สำหรับสมาชิกที่มีอายุสูงกว่า 65 ปี ได้กำหนดให้มีปริมาณแรงงานเป็น 0.25 ของบุคคลในวัยแรงงาน เนื่องจากแรงงานผู้สูงอายุนี้ยังช่วยทำงานบางอย่าง เช่น ให้อาหารสุกร งานซักล้าง เลี้ยงไหมได้

การกำหนดชั่วโมงแรงงานที่เกษตรกรจะทำงานได้ในแต่ละช่วงเวลานั้น ทางสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กำหนดให้แรงงานสามารถทำงานได้ 8 ชั่วโมง/วัน ในจำนวน 20 วัน/เดือน หรือประมาณ 1,920 ชั่วโมงต่อปีต่อคน ส่วนที่สำนักงานสถิติแห่งชาติกำหนดให้บุคคลที่ทำงานขั้นต่ำ คือ 20 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ (เผ่าลูก พงษ์ไพจิตร, 2528) หรือประมาณ 4 ชั่วโมงต่อวัน หากกำหนดให้ 1 สัปดาห์ทำงาน 5 วัน กล่าวคือหากบุคคลที่ทำงานต่ำกว่า 20 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ ถือว่าเป็นบุคคลที่ทำงานต่ำกว่าระดับ (under employment) เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาในเรื่องการกำหนดชั่วโมงทำงานต่อวันของเกษตรกรในแต่ละช่วงที่ไม่ตายตัวตลอดปีและแตกต่างกันไปตามบรรทัดฐานของแต่ละบุคคล การพิจารณาการทำงานของเกษตรกรในแต่ละวันในที่นี้จึงเลือกที่จะไม่กำหนดระดับชั่วโมงในแต่ละวัน แต่จะเลือกกำหนดเพียงวันหยุดทำงานของเกษตรกรในแต่ละเดือน คือประมาณ 4 วันต่อเดือน หรือหยุดทุกวันพระ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของท้องที่ศึกษา ที่จะไม่มีการใช้แรงงานสัตว์ในวันพระ ฉะนั้นโดยทั่ว ๆ ไป อาจกล่าวในที่นี้ได้ว่า เกษตรกรจะทำงานประมาณ 26 วันต่อเดือน สำหรับชั่วโมงแรงงานที่เกษตรกรบันทึกแต่ละวันได้นำมาประมวลเป็นรายเดือนโดยจัดกลุ่มประเภทการทำงานดังนี้

- (1) แรงงานที่ใช้ในการผลิตพืช ได้แก่ การเพาะปลูกข้าว ปอ มัน และพืชผักพืชสวนทุก ๆ ชนิด
- (2) แรงงานที่ใช้ในการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงเป็ด ไก่ สุกร รวมทั้งการขุดบ่อเลี้ยงปลา
- (3) แรงงานที่ใช้ในการหาผลผลิตตามธรรมชาติ ได้แก่ การจับปลา ที่ไม่ได้เลี้ยงเอง การล่าสัตว์ การเก็บผักตามธรรมชาติ การหาไม้ฟืน
- (4) แรงงานที่ใช้ในการทำงานนอกฟาร์มของตนเอง ได้แก่ การออกไปรับจ้างทำงานในฟาร์มผู้อื่น การทำงานอื่น ๆ ที่มีผู้จ้าง ทั้งในและนอกหมู่บ้าน เช่น เสวยไม้ งานปูน เป็นต้น
- (5) แรงงานที่ใช้ในการประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น การค้าขาย การเลี้ยงไหม ทอผ้า
- (6) แรงงานที่ใช้ในกิจกรรมงานสังคม เช่น การไปช่วยผู้อื่นทำงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทนการทํานุญประเพณีต่าง ๆ
- (7) แรงงานที่ใช้ในการทำงานบ้าน เช่น การทำอาหาร ทำความสะอาดบ้าน สักน้ำ ซ่อมแซมสิ่งของเครื่องใช้ในบ้าน เป็นต้น

สำหรับชั่วโมงแรงงานที่จะนำมาวิเคราะห์ในรายงานนี้จะได้เน้นที่กิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ คือกิจกรรมในกลุ่มที่ (1) - (5) ซึ่งเมื่อกล่าวเปรียบเทียบได้รวมการทำงานนอกฟาร์มของเกษตรกรและการประกอบอาชีพอื่นไว้ในกลุ่มงานประเภทเดียวกัน

2. ผลการวิเคราะห์

จากการเปรียบเทียบ จำนวนชั่วโมงทำงานที่เกษตรกรใช้ในการประกอบกิจกรรมทั้ง 5 ประเภท ดังได้กล่าวมาข้างต้นเป็นรายเดือน พบว่า โดยรวมแล้วครอบครัวที่ 1 และครอบครัวที่ 2 รายงานชั่วโมงทำงานเฉลี่ยรายเดือนตลอดปีประมาณ 1,347 และ 1,586 ชั่วโมง ตามลำดับ ดังนั้นจากจำนวนคนที่ทำงานได้เต็มปีประมาณ 7 คน ในทั้งสองครอบครัว พบว่าครอบครัวที่ 1 ที่มีที่ดินเพาะปลูกน้อย ปรากฏการทำงานรวมทั้งปี น้อยกว่าครอบครัวที่ 2 ที่มีที่ดินมาก ประมาณร้อยละ 15 (ตารางที่ 2 และ 3)

เมื่อพิจารณาถึงการกระจายการใช้แรงงานรายเดือน ปรากฏว่าครอบครัวที่ 1 ใช้แรงงานสูงสุดในเดือน กรกฎาคม และเดือน พฤศจิกายน ซึ่งเป็นช่วงปักดำ และเก็บเกี่ยวข้าวไร่ และข้าว กข.6 ส่วน

ตารางที่ 2 ครอบคลุมครั้งที่ 1 : จำนวนชั่วโมงแรงงานรายเดือนค่าแถมตามกิจกรรม

| | 2527 | | | | | | | | | | | 2528 | | | |
|--------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|-------|-------|------|------|------|--|
| | ฉ.ย. | ก.ค. | ก.ค. | ก.ย. | ต.ค. | พ.ย. | ธ.ค. | ม.ค. | ก.พ. | เม.ค. | เม.ย. | พ.ค. | พ.ค. | พ.ค. | |
| แรงงานโยนกิจกรรม | | | | | | | | | | | | | | | |
| พืช | 565 | 611 | 394 | 23 | 302 | 581 | 302 | 121 | 200 | 141 | 334 | 421 | | | |
| สัตว์ | 475 | 603 | 560 | 676 | 709 | 797 | 584 | 617 | 579 | 670 | 557 | 635 | | | |
| การค้าและหัตถกรรม | 22 | 221 | 186 | 236 | 176 | 243 | 278 | 641 | 453 | 516 | 146 | 109 | | | |
| การรับจ้างนอกฟาร์ม | - | - | - | 123 | 102 | 83 | 35 | 234 | 234 | 255 | 14 | - | | | |
| การหามาผลิตตามธรรมชาติ | 86 | 33 | 74 | 59 | 13 | 13 | 10 | 48 | 4 | 13 | 33 | 43 | | | |
| รวม | 1239 | 1466 | 1214 | 1117 | 1301 | 1717 | 1189 | 1661 | 1470 | 1595 | 1084 | 1208 | | | |
| แรงงานรวมเฉลี่ย/คน* | 207 | 245 | 202 | 166 | 217 | 245 | 170 | 237 | 210 | 213 | 155 | 201 | | | |
| แรงงานรวมเฉลี่ย/คน/วัน** | 7.90 | 9.42 | 7.78 | 7.16 | 8.34 | 9.44 | 6.63 | 9.13 | 8.08 | 8.21 | 5.88 | 7.74 | | | |

หมายเหตุ * จำนวนแรงงานเต็มที่สำหรับครอบครัวยุคนี้ = 6 คน ระหว่างเดือน ฉ.ย. - ต.ค. 27

และ 7 คน ระหว่าง พ.ย. - เม.ย. 28 และ 6 คน ในเดือน พ.ค. 28

เนื่องจากกลุ่มอีก 1 คน ซึ่งบวชและสึกภายในเดือน ต.ค. 27 และไปเป็นทหารเกณฑ์ในเดือน พ.ค. 28

** กำหนดให้วันทำงาน 26 วัน/เดือน

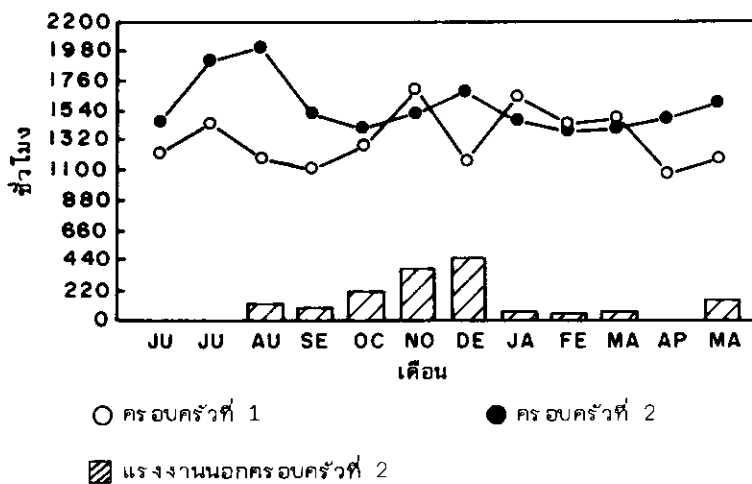
ตารางที่ 3 ครอบคลุมครั้งที่ 2 : จำนวนชั่วโมงแรงงานรายเดือนสำนักงานกิจกรรม

| | 2527 | | | | | | | | | | 2528 | | | |
|-------------------------|-------|------|-------|------|------|------|------|------|------|-------|-------|------|--|--|
| | มิ.ย. | ก.ค. | ส.ค. | ก.ย. | ต.ค. | พ.ย. | ธ.ค. | ม.ค. | ก.พ. | มี.ค. | เม.ย. | พ.ค. | | |
| แรงงานใช้ในกิจกรรม | | | | | | | | | | | | | | |
| พืช | 627 | 1065 | 1273 | 628 | 658 | 919 | 961 | 595 | 320 | 378 | 443 | 573 | | |
| สัตว์ | 662 | 659 | 546 | 599 | 704 | 501 | 689 | 578 | 518 | 773 | 910 | 980 | | |
| การค้าและหัตถกรรม | 92 | 112 | 131 | 244 | 42 | 59 | 53 | 226 | 537 | 279 | 64 | 47 | | |
| รับจ้างนอกฟาร์ม | - | 39 | - | - | - | - | - | 27 | - | - | - | - | | |
| การหาผลผลิตตามธรรมชาติ | 98 | 59 | 79 | 55 | 27 | 52 | 8 | 61 | 13 | 6 | 73 | 16 | | |
| รวม | 1477 | 1934 | 2029 | 1526 | 1431 | 1531 | 1701 | 1478 | 1368 | 1438 | 1490 | 1616 | | |
| แรงงานรวมเฉลี่ย/คน* | 197 | 258 | 271 | 203 | 191 | 204 | 227 | 197 | 185 | 191 | 199 | 216 | | |
| แรงงานรวมเฉลี่ย/คน** | 7.57 | 9.92 | 10.40 | 7.80 | 7.33 | 7.85 | 8.72 | 7.58 | 7.12 | 7.36 | 7.64 | 6.29 | | |
| แรงงานค้างและแลกเปลี่ยน | - | - | 128 | 90 | 228 | 391 | 483 | 72 | 64 | 80 | - | 160 | | |

หมายเหตุ * จำนวนแรงงานสำหรับครอบครัวยุคนี้ = 7.5 คน เนื่องจากรวมแรงงานผู้สูงอายุ 2 คน

** กำหนดให้วันทำงาน 26 วัน/เดือน

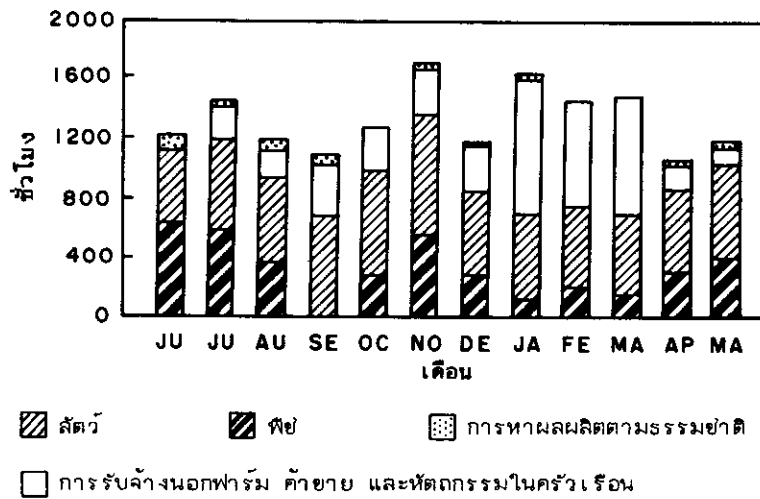
ครอบครัวที่ 2 ใช้แรงงานเต็มทีในช่วงเดือนกรกฎาคม และเดือนสิงหาคม และอีกช่วงในเดือนธันวาคม เนื่องจากครอบครัวนี้มีการปลูกข้าวหลายพันธุ์ เช่น ข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 ข้าวหอมอุดม ข้าวหอมกลาง และข้าวหอมห่มวย ซึ่งเป็นข้าวเบา รวมทั้งข้าวเจ้าแดง จึงต้องใช้เวลาในการปักดำและเก็บเกี่ยวมาก ประกอบทั้งช่วงเดือนธันวาคมเกษตรกรต้องลอบด้วยจึงต้องมีการกระจายแรงงานไปทำงานทั้งสองฟย นอกจากนี้ครอบครัวที่ 2 ยังต้องอาศัยแรงงานญาติที่มาช่วยปักดำในเดือนสิงหาคม และตัดปอในเดือนกันยายน ส่วนแรงงานจ้างส่วนมากจะเป็นแรงงานเด็กที่มาช่วยลอบปอในเดือนพฤศจิกายน และธันวาคม (รูปที่ 2) สำหรับครอบครัวที่ 1 ไม่ปรากฏว่ามีการจ้างงานและแรงงานแลกเปลี่ยนเพื่อช่วยทำงานในด้านการเพาะปลูก แม้จะมีเพื่อนบ้านมาช่วยมัดใบตองเพื่อส่งขายที่ตลาดบ้าง แต่มีเพียงครั้งเดียวตลอดทั้งปี



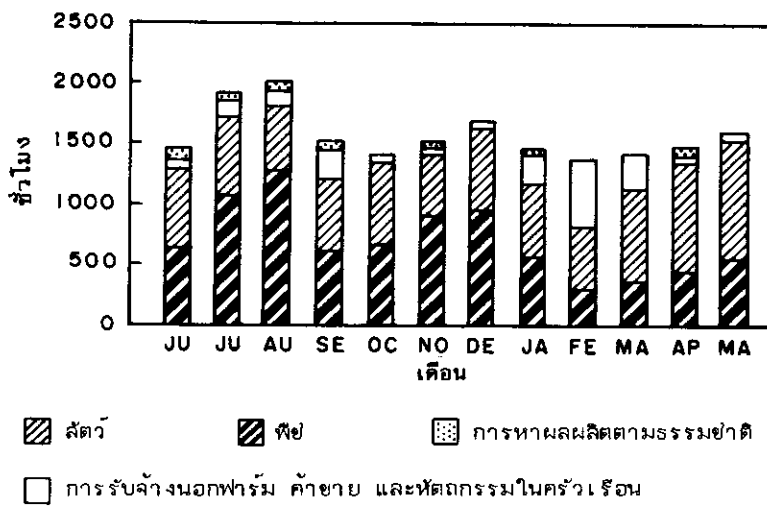
รูปที่ 2 การเปรียบเทียบชั่วโมงทำงานรายเดือน

การกระจายแรงงานไปสู่กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เป็นรายเดือนของทั้งสองครอบครัว (รูปที่ 3 และ 4) พบว่า รูปแบบของการกระจายแรงงานไปสู่งานฟยนั้นคล้ายกันคือใช้เวลามากในช่วงเดือน กรกฎาคม - สิงหาคม และในช่วง พฤศจิกายน - ธันวาคม จะแตกต่างกันที่ปริมาณชั่วโมงแรงงานที่ครอบครัวที่ 2 จะใช้เวลามากกว่าครอบครัวที่ 1 ประมาณร้อยละ 51 หรือเปรียบเทียบจากค่าเฉลี่ยตลอดปีประมาณ 340 และ 702 ชั่วโมง ตามลำดับ (ตารางที่ 4) ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนพื้นที่ของครอบครัวที่ 2 มีมากและกระจายไปตามที่ต่าง ๆ ทำให้เขาสามารถปลูกข้าวได้หลายพันธุ์ พร้อมกับปลูกปอ และมันสำปะหลัง รวมทั้งปลูกพืชผักจึงมีงานที่ทําในการเพาะปลูกฟยมากและกระจายไปเกือบตลอดปี แม้ในเดือนกันยายนซึ่งเป็นเดือนที่เกษตรกรส่วนใหญ่จะมีเวลาเหลือบ้าง

การกระจายแรงงานไปสู่กิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ไม่แตกต่างกันมากนักตลอดทั้งปี กล่าวคือ ครอบครัวที่ 1 ใช้เวลาในการเลี้ยงสัตว์เฉลี่ยต่อเดือนประมาณ 611 ชั่วโมง เมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวที่ 2 ซึ่งใช้เวลาในการเลี้ยงสัตว์ประมาณ 676 ชั่วโมงต่อเดือน ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองครอบครัวมีการเลี้ยงสัตว์ใหญ่เป็นจำนวนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับค่าเฉลี่ยของทั้งหมู่บ้านคือประมาณ 2-3 ตัว/ครอบครัว ลักษณะการเลี้ยงยังคงเป็นแบบต้อนไปเป็นฝูงปล่อยให้กินอาหารตามที่ต่าง ๆ บางครั้งก็ผูกไว้ ขณะที่ทำงานอื่นไปด้วย ดังนั้นแรงงานในบ้านอย่างน้อย 1 คน จะต้องถูกจัดสรรไปสู่กิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ประจำตลอดทั้งปี ดังนั้น



รูปที่ 3 ครอบครัวยุคที่ 2 : การกระจายชั่วโมงทำงานรายเดือนจำแนกตามกิจกรรม



รูปที่ 4 ครอบครัวยุคที่ 2 : การกระจายชั่วโมงทำงานรายเดือนจำแนกตามกิจกรรม

ชั่วโมงการเลี้ยงสัตว์ตลอดทั้งปีไม่ว่าจะเลี้ยงมากหรือน้อยซึ่งไม่แตกต่างกันนัก แต่ต้องการแรงงานประจำที่ สามารถดูแลสัตว์ไปได้ตลอด แต่เนื่องจากในรายงานนี้พิจารณาเฉพาะสองกรณีซึ่งยังไม่สามารถสรุปประเด็น ความแตกต่างของจำนวนสัตว์เลี้ยงและวิธีการเลี้ยงในรายงานนี้ได้ นอกจากนี้ครอบครัวที่ 2 ยังมีการเลี้ยง สุนัขโดยเป็นงานหลักของแรงงานสูงอายุ ซึ่งใช้เวลาให้อาหารสุนัขเฉลี่ย 15 ชั่วโมงต่อเดือน หรือ 131

ชั่วโมงตลอดปี ระหว่างเดือน มิถุนายน-กุมภาพันธ์ และได้ขายไปเป็นเงิน 2,700 บาท โดยรายได้ส่วนนี้ก็ได้นำมารวมไว้ในครัวเรือนเช่นกัน

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบจำนวนชั่วโมงแรงงานเฉลี่ยต่อเดือนจำแนกตามประเภทกิจกรรม

| ประเภทกิจกรรม | ครอบครัวที่ 1 (ชม. /เดือน) | % | ครอบครัวที่ 2 (ชม. /เดือน) | % |
|------------------------------|-------------------------------|--------|-------------------------------|--------|
| พืช | 340.50 | 25.28 | 702.50 | 44.28 |
| สัตว์ | 611.80 | 45.42 | 676.50 | 42.65 |
| ค้าขายและหัตถกรรมในครัวเรือน | 268.92 | 19.96 | 157.20 | 9.90 |
| รับจ้างนอกฟาร์ม | 90.00 | 6.68 | .50 | 0.35 |
| หาผลผลิตตามธรรมชาติ | 35.71 | 2.65 | 44.67 | 2.82 |
| รวมเฉลี่ยต่อเดือน | 1346.93 | 100.00 | 1586.43 | 100.00 |

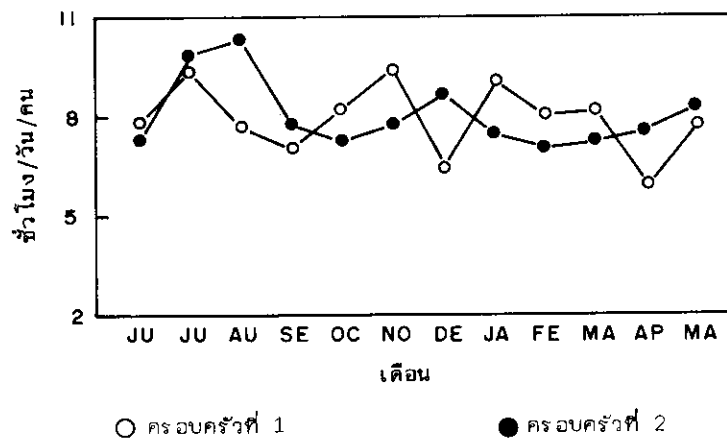
สำหรับแรงงานที่ใช้ไปในกิจกรรมประเภทหัตถกรรมในครอบครัว ค้าขาย และไปทำงานนอกฟาร์มของตนเอง ได้จัดไว้ในกลุ่มเดียวกัน ซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วปรากฏว่าครอบครัวที่ 1 จะใช้เวลาไปโดยเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 358 ชั่วโมง/เดือน ซึ่งมากกว่า 162 ชั่วโมง ในครอบครัวที่ 2 กว่าเท่าตัว ทั้งนี้ปรากฏว่าครอบครัวที่ 1 ใช้เวลาส่วนหนึ่งไปในการรับจ้างตัดป้อ เก็บขี้วัว และลอกป้อ ในช่วงเดือน กันยายน - มกราคม ซึ่งถือเป็นกิจกรรมหลักกิจกรรมหนึ่งสำหรับครอบครัวที่ 1 ส่วนงานที่เป็นหลักอีกอย่างหนึ่งคือการรวบรวมพืชผักไปขายที่ตลาดอำเภอเมืองขอนแก่น ซึ่งเริ่มทำเป็นประจำตลอดปีเมื่อประมาณ 4 ปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ยังมีส่วนของเดือนมกราคม-มีนาคม ในปีการศึกษาแรงงาน 1 คน จากครอบครัวที่ 1 ก็ไปตัดอ้อยที่กาญจนบุรี

ส่วนครอบครัวที่ 2 นั้น แรงงานที่ใช้ไปมากในกิจกรรมกลุ่มนี้ได้แก่การทอผ้า ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ และ มีนาคม แต่เพื่อใช้ในครอบครัวเท่านั้น การทำงานหัตถกรรม เช่น งานจักสาน รับซ่อมเครื่องมือ โดยแรงงานผู้สูงอายุที่เป็นชายมีตลอดทั้งปี มีการไปรับจ้างปักผ้าและเก็บขี้วัวในหมู่บ้านแต่มีเพียง 55 ชั่วโมง นอกจากนี้ยังมีการนำเอาพืชผักไปขายที่ตลาดเช่นกัน แต่จะเป็นผลผลิตที่มีอยู่ในฟาร์มของตนเองเป็นหลัก

การหาอาหารตามธรรมชาติของเกษตรกรในชนบทถือได้ว่าเป็นงานอย่างหนึ่งซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายสำหรับซื้ออาหาร ดังนั้นจึงได้นำมาพิจารณาในที่นี้ด้วย แรงงานที่ใช้ไปในการหาผลผลิตตามธรรมชาติ สำหรับทั้งสองครอบครัว ใกล้เคียงกัน คือประมาณ 35 และ 45 ชั่วโมงต่อเดือนตลอดทั้งปี ทั้งนี้โดยมีช่วงเวลาการใช้แรงงานเหมือนกันคือสูงสุดในเดือน มิถุนายน และต่ำสุดในเดือน กุมภาพันธ์ และ มีนาคม ซึ่งเป็นผลจากความแปรปรวนของความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตตามธรรมชาติ โดยเฉพาะปริมาณพืชและสัตว์ที่มีตามธรรมชาติ นอกจากนี้ทั้งสองครอบครัวมีจำนวนสมาชิกใกล้เคียงกันจึงอาจทำให้การใช้เวลาในการหาอาหารตามธรรมชาติเพื่อบริโภคเป็นหลักไม่ต่างกัน

เมื่อพิจารณาถึงชั่วโมงการปฏิบัติงานของเกษตรกร โดยเฉลี่ยต่อวันให้สังเกตเกณฑ์ที่กำหนดขึ้น คือ 26 วันทำงานต่อเดือน จะปรากฏว่าโดยเฉลี่ย เกษตรกรในครอบครัวที่ 1 และครอบครัวที่ 2 ทำงาน

ประมาณ 7.48 และ 8.29 ชั่วโมงต่อวันต่อคน ตลอดทั้งปี โดยมีช่วงเวลาที่ต้องทำงานประมาณ 9-10 ชั่วโมงต่อวัน ในเดือนกรกฎาคม และสิงหาคม ในทั้งสองครอบครัว (รูปที่ 5) ซึ่งย่อมแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรทั้งสองครอบครัวแม้จะมีขนาดพื้นที่ทำการเพาะปลูกในขนาดและประเภทที่แตกต่างกัน ทั้งสองครอบครัวก็ยังคงทำงานหนักพอ ๆ กัน แม้จะต่างกันไปประเภทของงานในแต่ละช่วง โดยเฉพาะลักษณะการทำงานนอกฟาร์ม และการค้าพืชผัก ดังจะพิจารณาได้จากครอบครัวที่ 1 ซึ่งมีที่ดินทำการเพาะปลูกไม่เพียงพอก็มีการออกไปรับจ้างทำงานในฟาร์มผู้อื่นล่ง



รูปที่ 5 การเปรียบเทียบชั่วโมงทำงานเฉลี่ยต่อวันต่อคนเป็นรายเดือน

ส่วนด้านการเลี้ยงสัตว์ก็ไม่แตกต่างกันมาก เพราะทั้งสองครอบครัวได้มอบหมายหน้าที่การพาสัตว์ไปเลี้ยงให้กับสมาชิกคนใดคนหนึ่งเลย แต่หากสมาชิกประจำไม่อยู่ก็จะมีผู้อื่นในบ้านทำหน้าที่แทน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าทั้งสองครอบครัวที่นำมาศึกษาเป็นกรณีตัวอย่าง แม้จะทำการเกษตรในระบบน้ำฝนแต่ก็มีความต้องการโดยเฉลี่ยตลอดทั้งปีสูงกว่าบรรทัดฐาน การจัดการงานต่างระดับที่กำหนดจากมาตรฐานนอกภาคการเกษตร

3. แล้วจะเกี่ยวข้องกับการยอมรับเทคโนโลยีอย่างไร

กรณีตัวอย่างนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความลำบาก ที่นักวิชาการจะแสวงหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของเกษตรกร และยากยิ่งขึ้นอีก เมื่อคิดถึงว่า เทคโนโลยีนั้นต้องเหมาะสมกับสภาพครอบครัวของเกษตรกร หากเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายได้แก่เกษตรกรรายย่อยซึ่งมีดินน้อยในระบบเกษตรน้ำฝน การลดภาระแรงงานของเขาในปัจจุบันอาจมีลักษณะดังครอบครัวที่ 1 คือ เขาล่ามารถไปทำงานรับจ้างในฟาร์มผู้อื่นได้ การที่จะเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในไร่นาของเขา ก็ต้องมีการเปรียบเทียบผลตอบแทนต่อแรงงานในระบบเดิมของเขา คือ การออกไปรับจ้างทำงานในไร่นาผู้อื่น ซึ่งไม่ต้องคำนึงถึงความเสี่ยงด้านการลงทุนด้วย นอกจากนี้ที่ดินที่มีจำกัด ทำให้เขากำหนดเงื่อนไขของการผลิตข้าวไว้บริโภคให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้นแผนการผลิตพืชก็จะต้องถูกจำกัดที่ข้าวเป็นหลักก่อน การจะพิจารณาทดลองปลูกพืชก่อนหรือหลังน่าจะทำได้ยาก ส่วนเกษตรกรที่มักจะไม่ได้เป็นกลุ่มเป้าหมาย คือ ครอบครัวที่มีเนื้อที่การเพาะปลูกมาก น่าจะเป็นเกษตรกรที่มีโอกาสของการปรับปรุงระบบการผลิตพืชใหม่ ๆ ได้ เพราะเขามีที่ดินหลายแบบ และสามารถผลิตข้าวได้เพียงพอแก่การบริโภคทุกปี ดังครอบครัวที่ 2 น่าจะมีโอกาสในการทดสอบระบบการปลูกพืชได้มากกว่า แต่ความ

เป็นไปได้นั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงต้นทุนการแรงงานร่วมด้วย เพราะครอบครัวในลักษณะนี้ก็จะมีการจัดสรรแรงงานอย่างเต็มที่อยู่แล้ว หากจะเพิ่มการผลิตพืชใหม่ในระบบโดยไม่ทิ้งพืชเดิม ก็จะต้องมีการจ้างคนมาทำงานช่วย ซึ่งก็จะเกิดต้นทุนที่นอกเหนือจากการพิจารณาเพียงปัจจัยด้านเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย หรือสารเคมี

ดังนั้น ข้อสมมุติฐานเดิมที่ว่า เกษตรกรยังทำงานไม่เต็มที่ หรือไม่มีต้นทุนเสียโอกาสในแรงงานเกษตรกรอาจจะเป็นข้อสมมุติที่ผิดในขั้นแรกของการประเมินว่า เทคโนโลยีใด ๆ จะเป็นที่ยอมรับของเกษตรกรหรือไม่ เพื่อหลีกเลี่ยงความผิดพลาดนี้ นักวิชาการเกษตรที่คิดถึงการนำเอาระบบการปลูกพืชใด ๆ เข้าไปให้เกษตรกรทดลอง สิ่งที่ต้องคำนึงถึงต้นทุนเสียโอกาสของแรงงานเกษตรกรก่อนเสมอ ทั้งนี้อาจทราบได้ การสอบถามข้อมูลเกษตรกรถึงทางเลือกต่าง ๆ ของเขาก่อนทำการทดลอง หรือแนะนำพืชใหม่ จะเป็นแนวทางหนึ่งในการประเมินความเป็นไปได้ของเทคโนโลยีที่ท่านจะแนะนำเพื่อให้เขายอมรับ

สรุป

จากการศึกษาเฉพาะกรณีสำหรับเกษตรกร 2 ครอบครัว ในเขตจังหวัดขอนแก่น สรุปประเด็นหลักได้ว่า การใช้แรงงานของเกษตรกรกรณีตัวอย่างในปัจจุบันเป็นไปอย่างเต็มประสิทธิภาพ โดยสอดคล้องตามสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น คือ มีการทำงานไปสู่งานต่าง ๆ เพื่อให้ได้ผลตอบแทนเต็มที่ และมีการกระจายความเสี่ยงโดยการเพาะปลูกพืชหลายชนิด เลี้ยงสัตว์ และประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น ค้าขายพืชผัก เลี้ยงไหม ทอผ้า สักลาน หรือแม้แต่การไปรับจ้างนอกหมู่บ้าน แม้บางอย่างจะทำเพียงเล็กน้อย แต่ก็เหมาะสมกับสภาพการเพาะปลูกที่แปรปรวนไปตามฤดูกาลและบางงานเป็นงานที่ช่วยลดภาระในด้านค่าใช้จ่ายได้และทำให้เขาต้องมีงานทำตลอดทั้งปี เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยของชั่วโมงแรงงานที่รายงานจริงของเกษตรกรก็พบว่า บรรทัดฐานที่ทางสำนักงานสถิติกำหนดไว้สำหรับผู้ทำงานระดับ ไม่เหมาะสำหรับหมู่บ้านที่ศึกษา ซึ่งอาจจะสรุปได้ว่า บรรทัดฐานนี้คงไม่สอดคล้องกับทุกท้องถิ่น โดยเฉพาะในเขตที่มีโอกาสของการรับจ้างงานกันเองในชุมชนและมีโอกาสในการประกอบอาชีพเสริมด้วย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการนำเสนotechnologyทางการเกษตร เพื่อให้เกษตรกรยอมรับสรุปประเด็นสำคัญดังนี้

(1) ระบบการกระจายพื้นที่ของเกษตรกรทำให้เกิดการกระจายพืชหรือพันธุ์พืชที่ปลูก ยกตัวอย่างเช่น การกระจายท้องที่ทำให้มีการขยายเวลาปักดำ และการกระจายพันธุ์ข้าว ทำให้มีการขยายเวลาเก็บเกี่ยว การขยายเวลาของการปลูกและเก็บเกี่ยวพืชนี้จะทำให้เกิดการปรับเวลาทำงานของเกษตรกร ซึ่งจะช่วยให้เสริมให้เกิดระบบการจ้างแรงงานภายในหมู่บ้านมากขึ้น ดังเช่นครอบครัวที่ 1 เลือกที่จะปลูกข้าวไร่และข้าว กย.6 เพื่อจะเสริมงานในฟาร์มตัวเองเร็ว และจะได้มีเวลาไปรับจ้างในฟาร์มผู้อื่น การส่งเสริมระบบพันธุ์พืชที่เหมือนกันทุกท้องที่โดยมุ่งที่จะเพิ่มผลผลิตอาจจะทำให้รูปแบบการจ้างงานในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป

(2) การมุ่งส่งเสริมเทคโนโลยีการเพาะปลูกแก่เกษตรกรรายย่อย หรือที่พื้นที่เพาะปลูกน้อยน่าจะมีความสำคัญมาก เพราะเกษตรกรจะต้องมุ่งผลผลิตข้าวไว้ให้เพียงพอแก่การบริโภค ซึ่งมักจะไม่เลี้ยงทดลองพืชอื่นก่อนหรือทดแทนข้าว ในขณะที่เดียวกันการแนะนำพืชอื่น ๆ หลังข้าว ก็จะพบอุปสรรคด้านสภาพกายภาพที่แห้งแล้ง และการแข่งขันกับงานรับจ้างนอกฟาร์มของเกษตรกร โดยเฉพาะเมื่องานนั้นพอจะหาได้ในหมู่บ้านหรือแหล่งใกล้เคียง

(3) แนวความคิดที่ว่า เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังว่างงาน ควรจะพยายามหาแนวทางแนะนำพืชใหม่ สัตว์ใหม่ เข้าไปสู่ระบบการผลิต อาจจะไม่สอดคล้องกับสภาพการผลิตและการจ้างงานใน

ทุกห้องที่ ตรงกันข้ามนักวิชาการต้องพิจารณาระบบที่เกษตรกรปฏิบัติอยู่ ระบบของเกษตรกรอาจเกี่ยวข้องกับ การประกอบอาชีพหรืองานอื่นควบคู่กันไปด้วย ดังนั้นการตั้งสมมุติฐานที่แตกต่างไปจากเดิมคือพิจารณาถึงต้นทุน เสียโอกาสโดยเฉพาแรงงานของเกษตรกร เพื่อหลีกเลี่ยงการตีความที่ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ของเกษตรกร อาจช่วยให้งานทดลองหรือการส่งเสริมเทคโนโลยีนั้นเป็นที่ยอมรับ ทั้งนี้นักวิชาการต้องยอม เสีย เวลาสอบถามประเด็นทางเสือกของเกษตรกรก่อนและทำความเข้าใจกับระบบการประกอบอาชีพของเขา เสียก่อน

เอกสารอ้างอิง

กรมแรงงาน สภาที่ปรึกษาเพื่อพิจารณาแรงงานแห่งชาติ "ปัญหาแรงงาน". เอกสารประกอบการสัมมนา ไตรภาคี, ณ.ท่าเรือรัฐบาล 24-25 มกราคม 2529.

ณรงค์ชัย อัครเศรณี และคณะ การจ้างงานของกิจกรรมนอกฟาร์มในชนบทไทย กรุงเทพฯ 2526.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร การจ้างงานกับแผนพัฒนาฉบับที่หกของประเทศไทย สำนักงานพัฒนาแรงงานแห่งเอเชีย ILD-ARTEP และ UNDP กันยายน 2528.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การวิเคราะห์แรงงานในการเกษตรในภาค- ตะวันออกเฉียงเหนือ กรุงเทพฯ 2529.